

16. Lloyd George D. *War Memoirs*. - Vol. 1. - London, 1938. - P. 444.
17. Игнатъев А.В. Указ. соч. - С. 227.
18. Виноградов К.Б. Дэвид Ллойд Джордж. - М., 1970. - С. 168.
19. Morley J. *On compromise*. - London, 1923. - P. 63-64.
20. Виноградов К.Б. Указ. соч. - С. 167.
21. From J. Morley to H.H. Asquith. Aug. 3, 1914 // Morley J. *Memorandum on resignation*. - London, 1928. - P. 22.
22. From H.H. Asquith to J. Morley. 3 Aug. 1914, *Midnight* // Morley J. *Memorandum on resignation*. - London, 1928. - P. 29-30.
23. From J. Morley to H.H. Asquith. Aug. 4, 1914 // Morley J. *Memorandum on resignation*. - London, 1928. - P. 31.
24. Asquith H. *The genesis of the war*. - London, New-York, Toronto, Melbourne, 1923. - P. 218-219.
25. Лондон, 23 августа/5 сентября 1914 г. // Сборник договоров России с другими государствами. 1856-1917. - М., 1952. - С. 425.
26. Morgan J. *Op. cit.* - P. 42.

Усатенко І.А.

УДК 94(100):323.32:929 Валлерстайн "15/19"

КЛАСОУТВОРЕННЯ У КАПІТАЛІСТИЧНІЙ СВІТОЕКОНОМІЦІ У ПОГЛЯДАХ І. ВАЛЛЕРСТАЙНА.

У статті відображено погляди американського соціолога та історика І.Валлерстайна (р.н. 1930) на процеси утворення соціальних класів у капіталістичній світоekonomіці. Характеризуючи головні характерні риси розвитку пролетаріату та буржуазії, він користувався методом світосистемного аналізу.

Ключові слова: І.Валлерстайн, класогенез, капіталістична світоekonomіка, світосистемний аналіз.

Проблема суспільного розшарування у різний час привертала увагу істориків, політекономістів, філософів та громадських діячів. Серед численних теорій класогенезу виділяється оригінальна точка зору відомого американського соціолога та світосистематика Іммануеля Моріса Валлерстайна.

І.Валлерстайн народився 28 вересня 1930 р. в Нью-Йорку. Навчався у Колумбійському університеті, де здобув ступінь доктора філософії у 1959 р. Працював у провідних університетах Сполучених Штатів Америки, де займався спочатку соціологією та африканістикою. У різний час І.Валлерстайн брав участь або очолював міжнародні наукові організації, на зразок Міжнародної соціологічної асоціації чи організованого ним же

Центра Фернана Броделя по вивченню економік, історичних систем та цивілізацій. Починаючи з 1960-х років вчений зацікавився питаннями загальної теорії соціально-економічного розвитку. І.Валлерстайн вважається автором та упорядником теорії світосистемного аналізу, яка була створена під сильним впливом ідей французького історика Ф.Броделя. [6]

Ідеї американського соціолога щодо історичного розвитку світоєкономік та світосистем спочатку були викладені у ряді статей. Головною працею І.Валлерстайна, яка зробила ці ідеї широко відомими, є трьохтомник "Сучасна світосистема" (1974 - 1989 рр.). Тема світосистемного аналізу отримала розвиток у наступних монографіях автора, наукова творчість якого простягнулася більш ніж на півсторіччя. Вчений вирізняється величезною науковою продуктивністю: ним було опубліковано більше 20 монографій та понад 300 статей. [7]

На думку І.Валлерстайна, проблема класоутворення відіграє важливу роль при дослідженні природи капіталістичних процесів. Зважаючи на запропоновані висновки та розроблену соціологом модель історичного розвитку капіталістичної світоєкономіки, доцільним було б розглянути тему класогенезу у творчості американського вченого, використовуючи інструментарій світосистемного підходу.

Недавні публікації та загальні монографії вченого на зразок: "Раса, нація, клас", написаної разом з Е.Балібаром, "Кінець знайомого світу. Соціологія XXI ст.", та, звичайно ж, розділу книги "Аналіз світових систем та ситуація в сучасному світі" під назвою "Класоутворення в капіталістичній світоєкономіці", допомагають прослідкувати за позицією світосистематика в даному питанні.

Наукова новизна статті полягає у спробі розгляду утворення соціальних страт та формування класових відносин з точки зору світосистемного аналізу І.Валлерстайна.

Завданням даної статті було розглянути описані вченим причини виникнення класової градації, шляхи інституціоналізації головних протидіючих соціальних класів (буржуазії та пролетаріату) та інші процеси, які впливали на формування класової свідомості.

Хоча термін "суспільний клас" був винайдений хронологічно до капіталістичного суспільства (він починає вживатися приблизно з XVI ст.), поняття класу набуло звичного змісту та почало використовуватися по всьому світу саме за умов цієї світоєкономіки.

Вчений пов'язував виникнення класової градації з характерними особливостями капіталізму як світосистеми. На думку І.Валлерстайна, існують три основних елемента капіталістичної світоєкономіки. [1, с. 136]

По-перше, її складовою є єдиний ринок. Капіталізм є єдиним способом виробництва, в якому максимізація виробництва доданої вартості заохочується сама по собі. В будь-яких інших історичних системах одна частина виробленого продукту призначається для споживання, інша відводиться на обмін. При капіталізації виробники заохочуються, перш за все, до примноження мінової вартості. "Заохочення" і "втрата" (у випадку зневажання цим правилом) опосередковується структурою, яка називається "ринком", (який, у розумінні І. Валлерстайна, є структурою з наявністю багатьох політичних, економічних, соціальних і культурних інституцій, а головне, ареною економічної боротьби). При такому визначенні ринку, говорить вчений, здійснюється постійне розширення, яке в дійсності обмежене об'єктивними передумовами, закладеними в системі.[1, с.137]

Другий базовий елемент - існування системи державних структур різного рівня сили (як всередині своїх меж, так і по відношенню до інших елементів світової системи). Державні структури потрібні, перш за все, для того, щоб знешкодити "вільне" функціонування капіталістичного ринку і таким чином підвищити можливості однієї або кількох груп капіталістів отримати на ньому переваги.[9, с.79]

Третій вагомий елемент капіталістичної світоekonomіки - присвоєння доданого продукту, який, в свою чергу, також має поділятися на два, а краще на три рівня. Присвоєння відбувається таким чином, що в процесі експлуатації повинні бути присутні не два стани, а три. Перші, за переконанням І.Валлерстайна, це ті, хто користуються майже усіма плодами привласнення доданої праці та вартості, яка виходить звідси. Мізерний залишок жертвується на потреби наступного проміжного рівня. Проміжний рівень (ідея якого запозичена у К.Маркса) [8, с.636] - це рівень, що має свою частку в експлуатації нижчих по рівню, але розділяє їх долю, тому що сам при цьому є експлуатованим вищим. Така трьохрівнева структура має вагомий стабілізуючий ефект, в той час як дворівнева структура є по суті дезінтегруючою. Ці три рівня, говорить світосистематик, можна при бажанні знову і знов знаходити у всіх інститутах капіталізму: в трьох можливих ролях регіонів у світовій економіці - центру, напівпериферії та периферії; в основній організаційній структурі виробничого процесу (наприклад, запровадження фігури майстра на виробництві); в трьохшаровій моделі розподілу прибутків; в трьохшаровій моделі політичних угруповань (ліві, центр, праві), як на всесвітньому, так і на національному рівнях.[2, с.84]

За умов перманентної боротьби за свою частку доданої вартості, соціальні групи, що стоять на одній сходинці у ланці виробничих відносин

починають об'єднуватися. І.Валлерстайн посилається на соціальних психологів, які стверджують, що індивіди не являються членами тих чи інших класів, доки не визнають себе приналежними до них.

Згідно з поглядами американського мислителя, класи формуються, консоліднуються, дезінтегруються або розпадаються, переформуються, знаходячись в процесі постійного руху. [10, с.132]

Вчений пояснює логіку соціальних класів. Саме поступове розуміння спільних інтересів (тобто однакове відношення до власності і управління засобами виробництва і подібних джерел доходу) та побудова деякої організаційної структури чи структур для відстоювання інтересів є необхідним аспектом того, що І.Валлерстайн називає "соціальним торгом". Запозичивши у Ф.Броделя теорію часової тривалості в історичному процесі, автор світосистемного підходу говорить про особливості ведення торгу в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі.

І.Валлерстайн відкидає традиційну відмінність між суб'єктивним і об'єктивним положеннями класу, оскільки об'єктивне положення класу є реальністю лише настільки, наскільки воно стає суб'єктивною реальністю для групи або груп. Пояснивши короткотермінову логіку класоутворення, І.Валерстайн дає поняття про довгострокове значення класової свідомості. Її розвиток - найбільш зрозумілий шлях до оволодіння владою всередині даної державної структури групою, значно більшою, ніж та, яка є на той момент політичне пануючою. [2, с.84-85]

Перехід від феодалізму до капіталізму відбувається, за думкою соціолога, загалом у межах усієї світосистеми, а не у окремих націях-державах. Тому процес класоутворення також в певній мірі проходить за схожим сценарієм для усіх країн світоєкономіки. Відмінності можуть бути викликані технологічним розвитком, часом входження держав до капіталістичної світоєкономіки (а це значить і включення національного пролетаріату до загальносвітового розподілу праці), тощо.[2, с.86]

Буржуазія першою стала на шлях класової інституціоналізації, ціллю якої було виправити своє проміжне становище в ієрархії між повноправним дворянством та безправним третім класом.

Проблему буржуазії, яку мислитель вбачає у відокремленні буржуазії від політичної влади, було подолано завдяки характерним особливостям пануючої світосистеми. На думку І.Валлерстайна, справа в тому, що динаміка капіталізму першочергово виявляється в економіці, а не в політичних інституціях. Для прикладу І.Валлерстайн розподіляє за статусом представників буржуазії на:

- "нувориші";

- "спочиваючі на лаврах";
- традиційні - тобто ті, що активно виявляють себе на ринку (найчисельніша група).

Процентний склад членів груп варіюється. В моменти економічного спаду процент "нுவоришів" та "рантьє" росте, а політична різниця між буржуазією набуває характер протистояння між "прогресивними" та "консервативними" силами. Керуючись визначальним, на його думку, принципом капіталізму, що полягає у заохоченні накопичення капіталу І.Валлерстайн спростовує звичну для марксистів догму про перемогу капіталістів-буржуа над дворянами. Він говорить про те, що останні перетворилися на перших, а ті аристократичні елементи, які не могли звикнути з новою світоєкономікою просто досить скоро "перевелися".[12]

Така гіпотеза не просто перекреслює загальноприйняті погляди про виникнення буржуазії з середньовічного бюргерства, пов'язані з особливостями європейського міста, але й не пояснює, чому одні феодали перетворювалися в буржуа, а інші ні; чому боротьба за політичні права буржуазії була такою запеклою. Стверджуючи про зв'язок буржуазії в центрі світосистеми з дворянством на периферії, І.Валлерстайн нерідко говорить про роль буржуазії, як про логічне продовження ролі дворянства. На думку дослідника творчості І.Валлерстайна, Г.Завалько, що закидає йому немарксистську направленість, таке світосприйняття американського вченого могло бути викликано його політичними поглядами. Згідно з ними допустимим є розгляд історичного процесу лише під дією злої волі пануючого класу. Тим більше, стан світоєкономіки, при якому усвідомлення власних інтересів та кооперація задля їхнього захисту, здійснюється лише одним класом, досить зручно вписується у викладену історію розвитку капіталізму.[5, с.80]

Буржуазія першою стала на шлях класової інституціоналізації, ціллю якої було не просто виправити своє проміжне правове становище в ієрархії між повноправними аристократами та безправним третім класом, але й захистити власні матеріальні інтереси. Заради цього було створено нову політичну стратегію, яка швидко розповсюдилася по усьому світу та мала на меті захистити пануюче положення буржуазії в суспільстві. Такою пануючої політичною доктриною виявився лібералізм, який одночасно не визнавав ні закоренілості поглядів свого попередника консерватизму, ні войовничості соціалізму. Лібералізм, за твердженням І.Валлерстайна, давав можливість широким масам відчувати свою ілюзорну значимість шляхом показового рахування з їхньою думкою, наданням їм обмежених прав тощо. Нова геокультура, а саме таким терміном називає лібералізм американський

світосистематик, займалася на протязі двох століть (а з 1848 р. на правах одноосібного ідейного гегемона) утихомиренням пасіонарності робочого класу, популяризацією буржуазної свідомості та виробництвом того, що І.Валлерстайн називає "міфами ХІХ ст.". [4, с.112]

Прикладом одного з таких міфів є наступне. За переконанням І.Валлерстайна, намір заволодіти владою через теорію парламентського шляху чи методи озброєного повстання мають під собою одну й ту ж наївну віру в демократію. "Саме це, як мені здається, ми маємо на увазі, називаючи Французьку революцію "буржуазно-демократичною". В ХVІІ ст. буржуазія не грала головної ролі в управлінні французькою державою, а в ХІХ ст. - грала. Цей головний зсув трапився як результат розвитку "буржуазної класової свідомості" - говорить І.Валлерстайн. [4, с.115]

Визначивши буржуазію як клас, представники котрого привласнюють додану вартість, не створюючи її самотужки, і частину якої вони направляють на накопичення капіталу, І.Валлерстайн визначає пролетаріат.

Пролетар, на його думку, - це робітник, який уже більше не є селянином (тобто мілким користувачем землі), ні ремісником (тобто мілким користувачем машинного виробництва). Пролетар - це той, хто на ринку може запропонувати лише свою робочу силу. Пролетаріат, таким чином, є таким класом, чії представники поступаються іншим частиною продукту або його вартості, виробленої ними самими. При такому розумінні сутності цього класу І.Валлерстайн не заперечує той факт, що при капіталістичному способі виробництва існують лише буржуа й пролетарі. [3, с.34]

Соціолог торкається феномену бюрократизації, в більшості погоджуючись з класиком марксизму Ф.Енгельсом, який говорив, що "втручання державної влади у суспільні відносини стає тоді в одній площині за іншою зайвим, і само собою засипає. На місце управління особами стає управління речами і керівництво виробничими процесами. Держава не відміняється, вона відмирає". [11, с.225] І.Валлерстайн вважає природнім наслідком капіталістичної світоєкономіки те, що контроль над державною машиною здійснюється за допомогою диференційованого доступу до ресурсів в системі, а виробництво - в більшій мірі для прибутку, ніж для суспільного зиску. Зрештою, автор приходиться до думки, що бюрократизації можна було б уникнути на рівні політичного прийняття рішень в державній структурі в рамках капіталістичної світоєкономіки. [2, с.105]

Досить часто до процесу класоутворення залучаються національні мотиви і це також помічає І.Валлерстайн. Окрім запозиченого терміну "нація-клас", соціолог згадує "етнонаціональну" організаційну форму

мобілізації мас, як ще один метод перевести запал народних мас, який зростає паралельно з класовою свідомістю, в діаметрально протилежне русло. За допомогою етнонаціоналізму, який повністю інституціоналізується в ХХ ст., на думку автора, можна говорити про збереження при владі тих груп, для яких вигідно притуплення класового розуміння стану речей робітниками і для яких така організаційна форма несе загрозу втрати набутих владних, економічних або правових повноважень та переваг.[1, с.107-108]

Отже, з цього, на думку І.Валлерстайна, випливає те, що класи формуються для ведення соціального торгу в короткотерміновому плані і для захоплення влади в довгостроковій перспективі, а потім дезінтегруються в силу свого успіху або досягнення проміжної мети. "Становлення" класу, наскільки перехідним би явищем воно б не було, змінює - в більшій чи меншій мірі - світосистему і таким чином вносить прямий вклад в її історичну еволюцію. Альтернативною організаційною структурою соціальному класу є етнонація. Розвиток етнонаціональних меншин частіше всього призводить до зсувів в положенні привілейованих прошарків і до переструктуруванню розподільчих ліній між етнонаціями.[1, с.112]

Таким чином, аналізуючи процес класогенезу, відомий американський вчений розробив свою гіпотезу інституціоналізації класів, (що в основному торкається антагоністичних - буржуазії та пролетаріату), яка в основному дублює принципи, розроблені марксистами. Дійшовши до висновку про несправедливість капіталізму як світосистеми, І.Валлерстайн наголошує на його особливостях, які, на його думку, зливаючись, стали фундаментом для класоутворення. І.Валлерстайн називає виробництво доданого продукту чи не найважливішою передумовою виникнення соціальних класів. Участь соціальної групи у його присвоєнні (або боротьбі за нього) стала визначальною рисою суспільної градації в капіталістичній світоekonomіці. І.Валлерстайн переконаний у перманентному пригніченому стані робітничого класу. Він стверджує, що на протязі останніх століть історичного процесу, пануючий клас (будь то дворянство чи буржуазія) спеціально створював цілий ряд інституцій для відвернення уваги та сил пролетарів у боротьбі за справедливе розподілення доданого продукту. Такими інститутами могли слугувати етнонаціоналістичні рухи; різноманітні прояви лібералізму, як політичної ідеології; расові доктрини тощо.

У даній статі були розглянуті погляди І.Валлерстайна на причини набуття класової свідомості, методи інституціоналізації класів у капіталістичній світоekonomіці та встановлені критерії розподілу соціуму на класи. Окрему

увагу було приділено баченню І.Валлерстайна ролі механізмів капіталізму (наприклад, ліберальна геокультура), які вплинули на процес становлення соціальних груп, формування класової логіки та боротьбу за перерозподіл матеріальних благ.

Дана тема має перспективу бути дослідженою більш ґрунтовно. Пріоритетними сторонами подальших розвідок у цьому напрямку можуть бути вивчення еволюції поглядів вченого, проведення паралелей між роботами І.Валлерстайна, де так чи інакше зачіпається тема класоутворення, з роботами інших вчених тощо.

Usatenkol.A.

ESTABLISHMENT OF CLASSES IN THE CAPITALIST WORLD ECONOMY BY I. WALLERSTEIN

The article reflects complex problems of the establishment of social classes in the capitalist world-economy according to American sociologist and historical social scientist I.Wallerstein (born 1930).

He is applying the method of world-system analysis to consider the main features of the proletarian and bourgeois classes development.

Key words: *I. Wallerstein, the capitalist world-economy, world-systems analysis, classes genesis.*

Усащенко И.А.

КЛАССОГЕНЕЗ В КАПИТАЛИСТИЧЕСКОЙ МИРОЭКОНОМИКЕ ВО ВЗГЛЯДАХ И.ВАЛЛЕРСТАЙНА

В статье отображены взгляды И.Валлерстайна (род. 1930) - известного американского социолога и историка - на процесс формирования социальных классов в капиталистической мирэкономике. Характеризуя главные отличительные черты развития пролетариата и буржуазии, он использовал и развивал метод миросистемного анализа.

Ключевые слова: *Иммануил Валлерстайн, капиталистическая мирэкономика, миросистемный анализ, центр, периферия, полупериферия, классогенез.*

Джерела та література

1. Балибар Э., Валлерстайн Й. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности. - М.:Логос, 2003. - 320 с.
2. Валлерстайн И. Классообразование в капиталистической мирэкономике // Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. - СПб.: Университетская книга, 2001. - 416 с.
- 3.Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века. - М.:Логос, 2003. - 368 с.

4. Валлерстайн И. После либерализма. - М.:УРСС, 2003. - 256 с.
5. Завалько Г. Мировой капитализм глазами И. Валлерстайна // Восток.- 2005. - №.3. - С.40 - 52.
6. Иммануил Морис Валлерстайн // Сайт "Политнаука.Политология в России и мире". <http://www.politnauka.org/person/wallerstein.php>
7. Климовский С. Имануїл Валлерстайн - інший погляд на історію // Сайт "Вперед". <http://www.vpered.wordpress.com>
8. Маркс К., Энгельс Ф. Теория прибавочной стоимости // Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. - Изд. 2-е. - Т.26. - М.: Государственное издательство политической литературы, 1963. - 703 с.
9. Уоллестейн Й. Общественное развитие или развитие мировой системы? // Вопросы социологии. - 1992. - № 1. - С.77 - 88.
10. Шпакова Р.П. Макс Вебер й Вернер Зомбарт о западноевропейском капитализме. // Социологические исследования. - 1992. - № 12. - С. 126 - 132.
11. Энгельс Ф. Развитие социализма от утопии к науке // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. - Изд. 2-е. - Т. 19. - М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. - С.180 - 230.
13. Wallerstein I. The Capitalist World-Economy// <http://www.faculty.rsu.edu/~felwell/Theorists/Wallerstein/WallersteinBooks.htm>